

Kovalchuk R. To freedom. Polish and Ukrainian way to an independent state and coexistence under the rule of tsarist Russia

This article shows the Polish and Ukrainian ways to an independent statehood and their mutual coexistence. The turning point is Ukraine's attempt to gain independence from Soviet tyranny. The basic idea of the article is to get Ukraine independence after the Cossack uprising led by Bogdan Khmelnytsky. The Russians well understood the importance of Ukraine, saw that Ukraine was the key to domination on the Black Sea region and pressure on Rzeczpospolita. To this end, they have done everything possible to dominate Ukraine and exclude attempts to form a joint Polish-Ukrainian state (Gadyatsky Treaty). Therefore, further Russia establishes domination over Hetmanate. The destruction of Baturin, the victory over the Swedish troops of Charles XII near Poltava, the victory over the last independent hetman of Ukraine Ivan Mazepa, the bribing of the Cossack sergeant-major was a sign of weakening and at the end of the Cossack state's abolition by the czarina Catherine II. This process went in parallel with the weakening and liquidation of nobility Rzeczpospolita. After the liquidation of the gentry Rzeczpospolita and Hetmanate came to a mutual farming, which, after the discovery of iron ore deposits in Krivyy Rig, reached a high level. Before the outbreak of the First World War, Ukraine and Poland were interconnected in many branches of industry and agriculture. Before the two nations, there was a great chance for a civilizational leap. The victory of the October coup, the abolition of tsarism, the victory of the Bolsheviks and the formation of the Soviet state divided Ukraine into two parts. Most of it fell into the hands of the Soviets, which reached the destruction of the Ukrainian economy and killed millions of Ukrainians, while the second part fell into the second Rzeczpospolita. The chance of coexistence and growth remained unrealized.

Key words: Bogdan Khmelnytsky, Hetman, Rzeczpospolita, Russian Empire, liquidation, division, chance, independence.

10.03.2017 р.

J

УДК 94 (477):355.084.13Золотаренко

С.Ю. Степенькін

НІЖИНСЬКИЙ ПОЛКОВНИК ВАСИЛЬ ЗОЛОТАРЕНКО

У статті досліджується біографія ніжинського полковника Василя Золотаренка. Вказано, що він народився на Правобережній Україні в місті Корсуні. Однак відомим став на посаді ніжинського полковника. Там він двічі був претендентом на гетьманську булаву. Розглянуто його діяльність.

Ключові слова: Василь Золотаренко, Ніжинський полк, ніжинський полковник, наказний ніжинський полковник.

Період Національно-визвольної війни середини XVII ст. та Руїни був досить складним в історії нашої країни. У цей час з'явився ряд політичних і військових діячів, які мали значний вплив на її розвиток. Серед них можна звернути увагу на ніжинського полковника Василя Никифоровича Золотаренка. Довгий час він був у тіні свого брата Івана, наказного гетьмана Сіверського. Однак його сестра Ганна, третя дружина Богдана Хмельницького, сприяла і йому у кар'єрному зростанні. На кінець свого життя В. Золотаренко все ж перевершив свого брата, ставши одним із претендентів на гетьманську булаву.

Василь Золотаренко народився у місті Корсуні в заможній міщанській родині у першій половині XVII ст. [11, с. 16]. Можливо, це було десь у 1630-ті рр., оскільки він не був вписаний до реєстру 1649 р., хоча його брат Іван там вказаний. Можна припустити, що відсутність Василя у реєстрі пояснюється занадто молодим віком у той час. Першу згадку про Золотаренка надав український дослідник Вадим Модзалев-

ський. Він повідомив, що у 1653 р. корсунська обивателька Килина Кандиба купила у козака й корсунського обивателя Васюти (Василя Золотаренка) дім у Корсуні [10, с. 277].

Про В. Золотаренка історичні джерела масово почали повідомляти у зв'язку із походом українського війська на чолі із наказним гетьманом Іваном Золотаренком у Білорусію 1654–1655 рр. Василь брав активну участь у ньому, перебуваючи на посаді ніжинського наказного полковника, хоча у джерелах він згадувався як просто ніжинський полковник. Наприклад, у листі до московського царя від 14 серпня 1654 р. І. Золотаренко писав, що під Гомель він послав «відірвавши утробу від серця мого, брата рідного Василя Никифоровича, полковника ніжинського» [5, с. 142]. У 1654 р. В. Золотаренко воював в районі Гомеля [5, с. 213], Вітебська і Старого Бихова [6, арк. 46], Могилюва [7, с. 1153].

На початку 1655 р. Золотаренко перебував у Стародубі. Звідти він 23 січня відправив листа до московського царя, у якому повідомляв, що його брат, наказний гетьман Іван Золотаренко, оточений поляками у Новому Бихові. Василь Золотаренко писав, що «з військами... в єдине місце зібраними, у Стародубі стою і чекаю ратних людей від вашої царської ... величності» [5, с. 520]. В. Золотаренко намагався сам пробитися до Нового Бихова. Але його відбили поляки. І лише з допомогою московських військ він зняв облогу з міста.

Після звільнення Нового Бихова від облоги І. Золотаренко послав «Василя Микифоровича (Никифоровича. – С.С.), полковника ніжинського ... з іншими сотниками і з товаришами в декілька тисяч людей під самий Могиливі для взяття достовірних відомостей» [5, с. 530, 553, 597]. Полонених під час розвідки та «чотири прапори, і литаври дві» Іван Золотаренко послав у травні 1655 р. до царя під Смоленськ з посольством, яке очолював В. Золотаренко [5, с. 604]. Останньому цар пожував «замість столу, харчі і питво» [5, с. 610].

Під час поїздки Василя Золотаренка до Смоленська в Ніжині проживала його мати. Про це наказному гетьману І. Золотаренку повідомляв московський посланець, боярин Васілій Бутурлін, якого вона «безперестанно всім покоїла» [5, с. 704]. 20 червня 1655 р. московський цар пожував Золотаренку 40 соболів [5, с. 690].

Повернувшись з посольства, Василь Золотаренко влітку 1655 р. взяв участь у спільному поході українсько-московського війська на столицю Великого князівства Литовського місто Вільно (тепер Вільнюс). Він знаходився в авангарді української армії [5, с. 769]. У липні – серпні брав участь у взятті Мінська та Вільного [5, с. 717, 769]. Після взяття Вільного наказний гетьман Іван Золотаренко «брата ... рідного, Василя Микифоровича, полковника ніжинського...», послав з декількома тисячами людей за Німан для збору відомостей» [5, с. 790].

За свою службу Золотаренко отримав від московського царя ряд маєтностей. Так, 19 серпня 1655 р. цар пожував йому містечко Мену «в маєтність зі всіма угіддями, що до нього належали, крім козаків», щоб Золотаренкові «чада ... пресвітлими чадами вашої царської величності перебували і навіть до смерті проти всіх ворогів і недругів ...

царської величності ополчитися повинні були» [5, с. 786].

17 жовтня 1655 р. під час облоги фортеці Старий Бихів загинув наказний гетьман Іван Золотаренко. Оскільки він одночасно займав посаду ніжинського полковника, то Василь Золотаренко з наказного став повним ніжинським полковником, хоча ще певний час він залишався наказним. На це вказував М. Грушевський [7, с. 1222]. Однак, вже у січні 1656 р. у царському указі В. Золотаренко називався як просто ніжинський полковник [1, с. 510].

У квітні 1656 р. Золотаренко купив у ніжинського «кушнірського» цеху «дом зо всім будинком і плецом, в місті Ніжині, в самом ринку, против рибного торгу лежачій» [10, с. 177]. Ніжинським полковником Василь Золотаренко був ще і у травні 1656 р., адже у статейному списку московського стрілецького сотника Нікити Сівцова зазначалося, що «полковник Василь Золотаренко до Старого Бихова з листами до Ляхів» посилав ніжинського сотника Михайла Бердичівського [1, с. 226]. У цьому ж таки травні Золотаренко, можливо, і був позбавлений полковницької посади, оскільки В. Кривошея з цього місяця ніжинським полковником вказував І. Креховецького [8, с. 74]. 9 лютого 1658 р. В. Золотаренко, вже як звичайний козак, під час освячення Свято-Миколаївського собору в Ніжині подарував йому дорогоцінне Євангеліє [11, с. 17].

Пізніше Василь Золотаренко знову став наказним ніжинським полковником. На цій посаді він брав участь у поході проти московських військ восени 1658 р. Це сталося після перетворення України на третю складову частину Речі Посполитої згідно Гадяцького договору. Хоча, швидше за все, він діяв на два фронти, з одного боку воюючи проти Москви, а з іншого – маючи з нею таємні зносини. На це вказував ніжинський протопоп Максим Филимонович у листі до московського воєводи Григорія Долгорукого. Там зазначалося, що Золотаренка «насилно з військом погналі, страшачи його смертною карою; а він, плачучи, йшов на ту війну» [2, с. 199].

Зносини з Москвою не завадили В. Золотаренку у червні 1659 р. отримати нобілітацію від польського короля Яна II Казимира. У грамоті короля було сказано, що Василя «до клейноту шляхетства Польского приймаєм, і уже от сего часу Злотаревским зватися будет, і привілей на тоє ему виданий повагою сейму нинішнього ствержаєм» [2, с. 218]. Після нобілітації Василь Золотаренко у власність отримав у Ніжинському полку села Новий Млин і Переяслівку, у Чернігівському – містечко Мену і село Криски, у Стародубському – село Борщове [10, с. 117].

У липні 1659 р. Золотаренко знову був обраний ніжинським полковником [8, с. 74]. На цій посаді він почав вести таємні переговори з Московським царством, підбурюючи людей проти гетьмана Івана Виговського. Так, 3 вересня 1659 р. Василь Золотаренко відправив листа до московського князя Алексея Трубецького у якому писав, що він і ніжинські жителі «били чолом великому государю царю і великому князю Алексею Михайловичу...», щоб великий государ ... велів ... вину їхню пробачити і бути їм під своєю великого государя самодержавною високою рукою у

вічному підданстві, як раніше» [2, с. 247]. 9 вересня московський воєвода Василь Шереметьєв у своїй відписці зазначав, що лівобережні полковники, серед яких був і полковник «Ніжинський Василь Золотаренко ... зі всіма своїми полками і в тих містах міщани та вся чернь тобі, великому государю, били чолом» [4, с. 312].

25 вересня 1659 р. московити зайняли Ніжин. І «після молебного співу ... князь Алексій Нікітіч (Трубецькой. – С.С.) ... полковнику Василю Золотаренку ... і всім Ніжинським жителям оголосили милість великого государя, що великий государ ... велів їм бути під своєю государевою самодержавною високою рукою у вічному підданстві, як раніше...; а що від великого государя були вони відступні, і великий государ ... велів вину їм пробачити» [2, с. 252].

Вдруге перебуваючи на посаді ніжинського полковника, Золотаренко видав низку документів. До нашого часу з них відомо 21. Це 5 універсалів на пожалування угідь та прибуткових місць [16, с. 893–895, 898; 15, с. 571], 5 універсалів на надання млинів [16, с. 893, 894, 897; 15, с. 570–572], 3 універсали на привілеї різним цехам [16, с. 896, 897; 14, арк. 7], 4 листи [3, с. 44, 46, 47, 91; 13, арк. 72], по одному клопотанню [16, с. 923], проханню до царя [3, с. 9, 10], чолобитній до царя [12, с. 426] та наказу [5, с. 14].

Відданість Василя Золотаренка Москві була відзначена московським царем. 9 квітня 1660 р. він своєю жалуваною грамотою дозволив Золотаренку «і його дітям та нащадкам містом Гомелем з волостю і з повітом зі всіма угіддями, що до нього належать, володіти й доходи різні брати, як перед цим бралися». Цар обіцяв, що буде «його, Василя, тримати на нашому государевому милостивому жалуванні і в догляді» [3, с. 7].

Перебуваючи вдруге на ніжинському полковництві, В. Золотаренко набрав такої політичної ваги, що наважився позмагатися і за гетьманську булаву. Вперше він заявив свої претензії на посаду гетьмана після того, як лівобережні полки на козацькій раді в Переяславі не визнали Слободященського трактату 1660 р. гетьмана Юрія Хмельницького. За ним Україна поверталася під владу Польщі. На раді частина полків наказним гетьманом обрала переяславського полковника Якіма Сомка. Однак не всі козаки були згодні з цим. Так, «Ніжинці одні обирали на гетьманство полковника Василя Золотаренка» [3, с. 56]. Кінець-кінцем наказним гетьманом залишився Сомко, а Золотаренко увійшов в опозицію до нього. Щоб його настрої проти Я. Сомка не переросли в антимосковські, у липні 1661 р. московський цар подарував В. Золотаренку «сорок соболів у вісімдесят рублів» [3, с. 76]. У відповідь Василь у своєму листі від 20 серпня дякував цареві за подарунки [3, с. 91].

Подарунки від царя утримали Золотаренка у промосковській орбіті. Про це повідомляв влітку 1661 р. московський дворянин Федор Протасєв: «Василь Золотаренко (Золотаренко. – С.С.) в Ніжині і до мене добрий; і в ньому де, Василі, і в Ніжинських козаках ... хиткості ніякої немає... А хиткість у Ніжинських міщанах: пишуть листи до зрадника, до Гришки Гуляницького (колишній ніжинський полков-

ник, прихильник колишнього гетьмана Івана Виговського. – С.С.)» [3, с. 82]. Однак відносини В. Золотаренка і Я. Сомка продовжували бути неприязними. Про це повідомляв у листопаді 1661 р. московський посланець Іван Песков: «Наказний гетьман Яким Сомко задумав зробитися гетьманом і взяти волю над всіма полковниками, і деякі йому не послушні; більше всіх грублять йому Василь Золотаренко..., да Василь Дворецький... І як буде обраний гетьманом, думаю, вб'є Золотаренка і Дворецького... А якщо Золотаренко вбережеться, у них буде, що у Виговського з Пушкарем» [4, с. 333, 334].

Незважаючи на суперечності, Василь Золотаренко 26 квітня 1662 р. підписав акт обрання Якіма Сомка повним гетьманом, що був прийнятий на Козелецькій старшинській раді [16, с. 205]. Однак московський цар не затвердив його і це стало причиною зібрання нової козацької (чорної) ради під Ніжином 27–28 червня 1663 р. Перед цією радою найактивніше почав агітувати козаків за себе кошовий отаман Іван Брюховецький, вдаючись до соціальної демагогії.

У боротьбу за гетьманську булаву включився і В. Золотаренко. Ще у січні 1663 р. в Ніжині він зібрав раду, «тільки не зі всіма полковниками, половина де полковників на раду не приїхала, а були де на раді тільки Ніжинський він, Василь, та Прилуцький, та Чернігівський, та Стародубський... І Якіма Сомка не хочуть на гетьманство». Однак, зваживши на свої шанси, «Василь де Золотаренко (Золотаренко – С.С.), помирившись із Якимом і визнавши його гетьманом, перевіз свої пожитки із Ніжина до Путивля» [4, с. 345].

Порозуміння Золотаренка із Сомком дало підґрунтя для підозри, що вони мали намір виступити проти Москви. Так, московський стольник Фьодор Ладженський у своєму статейному списку повідомляв, що «Ніжинського де полковника Василя Золотаренка нині лукавство стало явним: як він із Сомком не мирився і великого государя підтримував, у ті де часи і пожитки свої тримав у государевому... місті Путивлі; а коли із Сомком поєднався, того де часу із Путивля і пожитки свої вивіз у Ніжин, і це де значить, що... із Сомком разом хочуть піддатися королю» [4, с. 349].

На Чорній раді під Ніжином гетьманом Лівобережної України при підтримці Москви було обрано Івана Брюховецького. 28 вересня 1663 р. Василя Золотаренка разом із Якимом Сомком було страчено у Борзні за наказом гетьмана [17, с. 29].

Насамкінець слід згадати, що український дослідник отець Юрій Мицик надрукував поменники (синодики) паломників та їхніх родичів до Києво-Межигірського монастиря, які датуються не пізніше 1663 р. До реєстру було включено і поменник ніжинського полковника Василя Золотаренка: «Василь, Тетяна (це його дружина, дочка чернігівського полковника Івана Аврамовича. – С.С.), Стефан (це син, Степан. – С.С.), Павло» [9, с. 17]. У відомого дослідника української генеології Вадима Модзалевського останнього немає. Однак, він згадує золотаренкового сина Євстафія [10, с. 178]. Чи це одна особа, чи різні сини – на даний час встановити не вдалося. Також Модзалевський згадував і про дочку В. Золотаренка – Ганну [10, с. 178].

Отже, на підставі аналізу певної кількості джерел, вдалося частково відтворити біографію Василя Золотаренка. Встановлено, що він у різні часи був наказним і повним ніжинським полковником. І хоча Золотаренко народився у правобережному місті Корсуні, однак найбільш відомим він став під час проживання на Лівобережній Україні, адже тут він двічі виступав претендентом на гетьманську булаву. В дослідженні життєвого шляху В. Золотаренка є низка білих плям. Зокрема, на даний час не є можливим з'ясувати точну дату його народження та біографію до 1653 р. Також не вдалося отримати ясність із його синами.

ПОСИЛАННЯ

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею – СПб., 1861. – Т. 3. – 774 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею – СПб., 1863. – Т. 4. – 276 с.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею – СПб., 1867. – Т. 5. – 335 с.
4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею – СПб., 1872. – Т. 7. – 398 с.
5. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею – СПб., 1889. – Т. 14. – 902 с.
6. «Безгласные столбцы» // Институт рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Ф. II, № 15542–15543. – 98 арк.
7. Грушевський М.С. Історія України-Руси – К., 1997. – Т. IX–2. – 872 с.
8. Кривошея В.В. Українська козацька старшина. – К., 2005. – Ч. 1. – 260 с.
9. Мицик Ю. Паломники київських монастирів з Черкащини XVII – першої чверті XIX століть // Корсунський часопис. – 2013. – № 28. – С. 13–18.
10. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К., 1910. – Т. 2. – 740 с.
11. Ніколенко А.Г. Іван Золотаренко // Корсунський часопис. – 1997. – № 5. – С. 16–20.
12. Памятники, изданные Временною комиссией для разбора древних актов. – К., 1852. – Т. 3. – 601 с.
13. Посольський приказ // Институт рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Ф. II, № 15489–15538. – 105 арк.
14. Сборник архивных материалов по истории Малороссии // Институт рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Ф. I, № 56538–56729. Лаз. 4/13. – 64 арк.
15. Універсали Івана Мазепи. 1687–1709. – К.–Л., 2006. – Ч. II. – 799 с.
16. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). – К.–Л., 2004. – 1087 с.
17. Черниговская летопись // Южнорусская летопись, открытия и издания Н. Беловерским. – К., 1855. – С. 1–44.

Степенькин С.Ю. Нежинский полковник Василий Золотаренко

В статье исследуется биография нежинского полковника Василия Золотаренко. Указано, что он родился на Правобережной Украине в городе Корсуне. Однако известным он стал в должности нежинского полковника, где он дважды был претендентом на гетманскую булаву. Рассмотрена его деятельность.

Ключевые слова: Василий Золотаренко, Нежинский полк, нежинский полковник, наказной нежинский полковник.

Stepenkin S.Yu. Nizhyn's colonel Vasyl Zolotareno

The biography the of Nizhyn's colonel Vasyl Zolotareno is investigated in the article. He was born in Right-Bank Ukraine in Korsun-city. However, it became known as Nizhyn's colonel. There he was twice contender for the hetman's mace. His activities is considered.

Key words: Vasyl Zolotareno, Nizhyn's regiment, Nizhyn's colonel, appointed Nizhyn's colonel.

05.03.2017 р.

J